

Пометун Олена Іванівна,

*доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ЯК НАСКРІЗНОГО УМІННЯ В ПРАКТИЦІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У концепції Нової української школи в перше в українській дидактиці з'явився термін «наскрізні вміння учнів», що є, як і багато положень цього документу, свідченням спроб інтеграції української освіти в європейській контекст і перекладом англomовного терміну «cross-cutting skills». у зарубіжній педагогіці під ними розуміють основні навички, якими має оволодіти учень, щоб бути продуктивним в опануванні будь-якими професійними навичками у майбутній професійній діяльності та житті. Однак підходи до відбору і переліку цих навичок дещо різняться у різних авторів.

Водночас більшість дослідників надають пріоритет критичному мисленню, вирішенню проблем, ефективному спілкуванню, співпраці, майстерності у використанні технологій. Тому важливим є визначення у Концепції нової української школи критичного мислення серед наскрізних умінь, що стали орієнтирами для українських освітян і керівників освітньої реформи.

У зв'язку з цим спробуємо розібратись, що означає на практиці термін «наскрізне вміння» і як навчати критичного мислення як такого уміння.

Оскільки кількість інформації у світі сьогодні зростає в експоненціальній прогресії, тільки здатність використати навички критичного мислення дозволяє людям ефективно аналізувати велику кількість інформації для розв'язання проблем, що виникають. Критичне мислення та розв'язання проблем — це основні навички для учнів, що можуть забезпечити успішну кар'єру в інформаційну епоху. Спеціальні дослідження свідчать, більшість роботодавців очікують, що кандидати

на роботу зможуть критично мислити, вирішувати проблеми та ефективно спілкуватися. Цікаво, що за останніми даними, розвиненість критичного мислення впливає на поведінку людей у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансів та міжособистісних стосунків, тощо.

Водночас опитування вчителів свідчать, що значна частина з них не розуміє, сутність критичного мислення як наскізного уміння, яке формується засобами усіх шкільних предметів і є підґрунтям для формування компетентностей учнів на будь-якому уроці. Часто можна почути тезу, щоб бути гарно обізнаним і освіченим у тій чи іншій галузі знань потрібно насамперед володіти в ній вичерпною інформацією, тому предметні знання і навички складно перенести в інші сфери. Чим критичне мислення може бути кориснішим за предметні навички? Чи може воно дійсно сприяти навчанню у певній галузі знань? і висновок — головне якісно навчати учнів предмета, тоді вони добре здадуть тести ЗНО.

Спробуємо відповісти на ці міркування, адже вони мають певний сенс: щоб критично мислити з якогось приводу нам дійсно потрібно мати знання про нього. Окрім того, щоб застосувати критичне мислення нам також потрібні певні знання і уміння з цього, а це означає додаткові завдання для вчителя, у якого і так не вистачає часу для проходження програми.

Щоб пояснити сутність «наскрізного уміння» скористаємось аналогією. Математика є прикладом дуже загальних знань, що застосовуються у широкому науковому діапазоні. Причому вони: використовуються всюди незалежно від предметного контексту — $2+2$ всюди дорівнює 4. Коли ми викосритуємо математику в історії, ми все одно усвідомлюємо, що це — математика. і звісно, щоб це робити, нам потрібні суто історичні знання. і знання історії набагато рідше виокритується у математиці чи фізиці, але математика використовується майже всюди. Знання математики допомагають нам у повсякденному житті і попереджають або виявляють помилки міркувань у тих сферах, про які ми знаємо недостатньо. Наприклад, навіть людині, яка нічого не знає про авіацію зрозуміло, що якщо у літака пального вистачить на 1600 км, а переліт — 1650 км, нас очікують неприємності.

Таким самим ступенем загальності відрізняється граматики, адже правила погодження слів у реченні чи його структура залишаються незмінними і в географії, і в інформатиці, і в біології. Вони не є частиною історії, але історія не може працювати без них.

Може здаватися, що це надто простий приклад, проте принципи, на яких будується критичне мислення, дозволяють нам досить чітко довести, що $2+2=4$, а не 5. Назвемо хоча б найважливіші з них.

По-перше, критичне мислення — це використання основних принципів логіки, наприклад:

якщо А, тоді В, отже В...;

всі А — В, всі В — С, отже всі А — С.

Сутність обох принципів полягає утім, що ви можете замінити А,В,С чим завгодно, і він буде працювати. Неважливо, про який предмет чи галузь ви міркуєте. Існує ще багато таких принципів: індукція і дедукція, модальність та ін. Однак мало це знати — важливо використовувати, адже у повсякденному житті люди іноді повністю відмовляються від твердження: якщо А, тоді В. Водночас сфери життя чи науки можуть відрізнитись, а принципи залишаються.

По-друге, критичне мислення передбачає здійснення складних мисленневих операцій, використання яких людиною передбачає свідоме дотримання певного алгоритму, процедури, структури цих операцій. Зазвичай це стосується насамперед таких операцій як визначення, опис, пояснення та аргументація. Під ними розуміють:

- визначення — фіксація значення термінів, понять через ознаки, зв'язки або іншим шляхом;
- опис — презентація подій чи явищ, зокрема атрибуція якостей, характеристик, відносин та зв'язків, категоризація,
- пояснення — ідентифікація причин, передумов або чинників, завдяки яким щось відбувається, виникає чи функціонує;
- аргументація — презентація причин, доводів, фактів, що призводять до певного висновку, підсумку.

Кожна з них діє у будь-якій конкретній галузі знання чи навчальному предметі. у навчанні критичного мислення значна увага приділяється аргументації, оскільки презентація підстав для висновку, підсумку, оцінки є засадничим практично для будь-якого предмета. Вона, наприклад, завжди пропонується у відповідь на запитання: що треба зробити, як треба зробити, чому. і оцінка аргументів не залежить від предмета чи галузі знання, що вивчаємо. Всі відмінності у відповідях і доказах будуть залежати від особливостей предмета дослідження науки і тому можуть значно різнитись, наприклад за ознакою то, що дана наукова галузь вважає за доказ істинності чи хибності.

Водночас зауважимо, що розгляд способу мислення з точки зору мисленневих операцій дозволяє нам виявляти помилки або обмеження. і не обов'язково бути фахівцем у галузі науки, щоб виявити помилку в аргументації чи міркуваннях, логіці. Такі логічні помилки є спільними для різних предметів. Щоб їх уникати, потрібно уміння ідентифікувати та виправляти. Викривлення інформації, невірні силогізми, недостовірні дані — всі ці помилки можуть бути виявлені не лише експертами з галузі науки, а й просто критично мислячими людьми.

Отже, навчання критичного мислення формує в учнів основні навички, що потрібні у будь-якому предметі, як загальні підходи чи наскрізні уміння як ось математичні чи граматичні. Причому очевидно, що таке навчання вимагає від вчителя не стільки теоретичного викладу ідей і принципів критичного мислення, скільки застосування цих принципів у вигляді навичок мислення, коректних мисленневих операцій у різноманітних аутентичних просторах різних предметів. І, як наприклад, математика, навчання критичного мислення може бути адаптовано до чинного рівня знань учня, розвиваючи навички і здібності, котрі будуть корисними для нього не лише на вищих ступенях навчання, але й протягом всього життя. ■

Ремех Тетяна Олексіївна,

*кандидат педагогічних наук,
завідувачка відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЯК ЗАВДАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Одним із пріоритетів української шкільної освіти є розвиток свідомої та самодостатньої особистості, яка ефективно спілкується й взаємодіє з іншими людьми; знає, як співіснують держава, суспільство, людина; має почуття відповідальності за процеси, що відбуваються в спільноті, громаді, суспільстві в цілому. Особистість із такими якостями розглядають як свідомого активно-